

AMİSOS / AMISOS

Cilt/Volume 5, Sayı/Issue 8 (Haziran/June 2020), ss./pp. 31-50

ISSN: 2587-2222 / e-ISSN: 2587-2230

Özgün Makale / Original Article

Geliş Tarihi/Received: 20. 02. 2020
Kabul Tarihi/Accepted: 10. 04. 2020

EPHESOS ST. JEAN KİLİSESİ KİBORİON SÜTUNU 1963 YILI RESTORASYONUNA GÜNCEL BİR YAKLAŞIM

EPHESOS ST. JOHN CHURCH CIBORION COLUMN A CURRENT APPROACH TO THE 1963 RESTORATION

Fırat BARANAYDIN*

Öz

1931 yılında olgunlaşan tarihi yapıları koruma anlayışı (Carta Del Restauro), 1960'lı yılların başında (Venedik) uluslararası sahada netleşerek yeni restorasyon girişimlerine neden olmuştur. Dünyanın birçok noktasında gerçekleşen arkeolojik kazılar sonucu ortaya çıkan malzemeler, kültür turizminin gelişmesi ve bu düşüncelerin etkisi ile ilk günkü hallerine en yakın noktaya getirilmek istenmiştir. Ephesos St. Jean Kilisesi'nde 100 yıldır farklı ekipler tarafından aralıklar ile devam eden, kazı ve restorasyon çalışmaları da bu düşüncelere uygun olarak bize bu süreci göstermektedir. Kültür turizmi ve koruma düşüncesi, yapıları dış etkilerden koruma ve ayaklandırma uygulamalarını beraberinde getirmiştir.

St. Jean Kilisesinin giriş kapıları, kubbe ayakları, nef sütunları, çevre duvarları ve mezar alanında farklı zamanlarda farklı ekiplerce birçok restorasyon uygulaması yapılmıştır. Bu çalışma, 1963 yılında Efes Müze Müdürü Musa Baran tarafından kiborion güneybatı sütununa yapılan restorasyon çalışmasının işlevini yitirmesi

* Arş. Gör., İstanbul Gelişim Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Restorasyon ve Konservasyon Bölümü, İstanbul/Türkiye.

E-posta: fbaranaydin@gelisim.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0514-5893>

nedeni ile 2019 yılında tekrar yapılan (kendi içerisinde belge ve dönem özelliklerini koruyan) restorasyon ve konservasyon çalışmalarını kapsamaktadır. 56 yıl fark ile yapılan restorasyon ve konservasyon teknikleri, sonuçları, farklılıkları - benzerliklerini inceleyen çalışma, güncel yöntemler kullanarak geçmişte kullanılan malzemelerin durumu, günümüzde kullandığımız malzemeler ve müdahale kararları hakkında sonuçlar elde etmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ephesos, Ayasuluk, Restorasyon, Konservasyon, Arkeoloji.

Abstract

The historical structure understanding (Carta Del Restauro) that developed in 1931 has caused new restoration initiatives with clarifying in the international area at the beginning of the 1960s in Venice. The materials which have been discovered after the archeological excavations all around the world are being in demand for the development of cultural tourism and with this sense of notion on returning them to their original states. Also, the excavation projects and restoration works in Ephesos St. Jean Church that is being carried out by different teams from time to time in a century have favorably demonstrated this continuum. The idea of cultural tourism and conservation brings along the preservation of external structures and reconstruction applications.

There are executed many restoration applications in St. Jean Church's fortification gates, dome pillars, nave columns, fortification walls, and a tomb at various times with different teams. This study conveys the remake of the restoration and conservation Works (protecting the area's characteristics and documents in themselves) of the South western Ciborion column by Ephesos Museum Director Musa Baran after losing its function in 2019. The study that examines the executed restoration and conservation techniques in 56 years gap, the outcomes, the similarities, and the differences aim to get results about the circumstance of the used materials viausing up-to-date methods and new style materials and their intervention decisions.

Keywords: Ephesos, Ayasuluk, Restoration, Conservation, Archaeology.

Giriş

Bir dönem 12 İon kentinin öncülüğünü yapmış olan Ephesos, Roma Çağında Asia eyaletinin başkenti konumuna gelmiş, Bizans Çağında da Akdeniz'in önemli hac merkezi konumuna gelmiştir.¹ Ephesos'un hac merkezi konumuna gelmesi; Geç Antik Çağda İncil yazarı Aziz Yuhanna'nın kente gelip yaşaması, sonrasında vasiyeti üzerine (Ephesos kentinin bir bileşeni olan) Ayasuluk Tepesine gömülmesi ile olmuştur. Sonrasında İmparator Justinianus M.S. 527-565 yılları arasında burada haç planlı kubbeli büyük boyutlu bir kilise yaptırmıştır (Res. 1)². Kiliseyi Ayasofyanın mimarlarından antik yazar Prokopios'un da överek anlattığı Isidoros yapmıştır.³ 6 adet kubbenin üst örtüyü oluşturduğu kilisenin mezar odasının üzerinde kiborion bulunmaktadır.⁴ Bugün kilisenin Baptisterionu, skeuophylakionu, nartexi, atriumu, hazine dairesi kubbe ayakları, haç planını oluşturan çevre, transept, apsis

¹ Llyod 2000, 172; Scherer 2000, 23; Ladstatter 2011, 1; Morrisson 2014, 377.

² Büyükkolancı 2001, 48; Külzer 2011, 31 – 32.

³ Prokopios 1994, I.III.

⁴ Büyükkolancı 2014, 16.

duvarları ve naosun kuzey cephesinde kaldırılan galeri katı sütunları görülmektedir. Ancak günümüzde görülen bu kalıntıların büyük bir çoğunluğu insitu örnekler değildir.

Res. 1: St. Jean Kilisesi 2019 yılı Atrium'dan görünümü. (Kazı Arşivi)

Kilisede 1921 yılının Ağustos ayında Yunan Arkeolog Sotiriou'nun başlattığı çalışmalar⁵, 1927-35 yılları arasında Avusturyalılar tarafından devam ettirilmiş ardından Kilise çevresinde yine 1951 yılında Avusturya Arkeoloji Enstitüsü tarafından sondajlar atılmıştır. 1958 yılında Amerikalı iş adamı G.B. Quatman tarafından desteklenen Efes Müze Müdürlüğü'nün 5 yıllık çalışma planını içeren St. Jean Kilisesi kazı ve onarım çalışmaları⁶ (bir kısmı yine Quatman ailesi ve Efes 2000 Vakfı tarafından desteklenen), 1974 yılından 2006 yılına kadar Efes Müzesinin ekipleri tarafından büyük boyutlu restorasyon ve kazı çalışmaları ile devam etmiştir.⁷ 2007-2019 yılları arasında ise Pamukkale Üniversitesi, sonrasında ise Kültür Bakanlığı Müzeler Genel Müdürlüğü bünyesinde Yrd. Doç Dr. Mustafa Büyükkolancı başkanlığında sürdürülen çalışmalar sonucu Kilise bugünkü haline kavuşmuştur. Birbirinden farklı ve bağımsız ekipler tarafından yapılan kazı ve onarım çalışmaları hakkında bilgilerimiz kazı arşivindeki raporlar ve bazı yayınlardan ibarettir (Efes Müze Müdürü Musa Baran tarafından yapılan kazı ve onarım çalışmalarının büyük bir bölümünü, Müzeler Genel Müdürlüğüne ve ödeneği sağlayan G.B. Quatman'a detaylı olarak İngilizce ve Türkçe olmak üzere raporlandırılmış ve arşivlenmiştir). 1959 yılında ilk olarak kazılarla başlayan çalışmalar, sonrasında St. Jean Kilisesi kubbe ayakları, kapılar, takip kapısı ve dış surlarda (lokal alanlarda) büyük çaplı anıtsal restorasyonlar ile sürdürülmüştür (Res. 2).

⁵ Sotirou 1924.

⁶ Baran 1958.

⁷ Büyükkolancı 1997; Erdemgil-Büyükkolancı 1997; 1991.

Res. 2: St. Jean Kilisesi Nartex güney kapısı restorasyon çalışmaları sırasında. (Baran 1961, lev.10.b)

Bu dönem muhtemelen ödeneğin ve çalışmaların ilk yılı olması yüzünden sadece estetik kaygı ile yapılmış, anıtsal onarımları kapsamıştır.1960 yılından 1964 yılına kadar sürdürülen çalışmalar, kazı ve restorasyonları kapsamıştır. Ancak restorasyona (Kiliseye işlev kazandırma istemi ve görsel kaygılar ile) kazıya oranla daha fazla ağırlık verilmiştir. 2019 yılında gerçekleştirilen restorasyon ve konservasyon çalışmaları, taş eser, küçük eser ve mimari çalışmalar üzerinden devam ettirilmiştir. Ancak 1963 yılında yapılan restorasyonlar içerisinde yapılmış olan mezar anıtı üstünde bulunan kiborion güneybatı iki parçalı sütunu ve başlığında gözlemlenen ayrılma üzerine, çalışmaların bir bölümü bu alana çekilerek acil onarımlar gerçekleştirilmiştir. Kiborion sütunu ve başlığı üzerinde yapılan çalışmalar öncelikle hazırlanmakta olan St. Jean Kilisesi Rölöve ve Restorasyon projesi tamamlanana kadar, 1963 yılı dönem uygulamasını korumak ve sağlamlaştırma uygulamalarını içermiştir. Bu amaçla başlayan çalışma kiborion sütununun üst yarısını ve başlığını kapsamıştır. Yöntem olarak ise,1963 yılı restorasyon uygulamalarına güncel veriler ve malzemeler ile iyileştirmeler yapılmıştır. Uygulama sırasında 1963 yılında kullanılan malzemeler, yöntemler ve restorasyon bakış açısı ile değerlendirilmiş, günümüzde kullandığımız güncel veriler ile değerlendirilerek yeni sonuçlara ulaşılmıştır.

1963 Yılı Efes Müze Müdürlüğü Restorasyon Çalışmaları

1963 yılı restorasyonları, 1958 yılında planlanan 5 yıllık restorasyon planının 5.yılımı kapsamaktadır.⁸ Bu yıl yapılan çalışmalar, bahar ve kış olmak üzere iki etaba bölünmüştür. Çalışmalara Suad Yurdkoru, Ahmet Dönmez, Musa Baran, Pol Klark, Ferdinand Linguri, Cevat Sezer'in yapmış oldukları toplantı sonucunda başlanmıştır. Bahar dönemi Takip Kapısı Doğu Kule ve kulenin doğusundaki dış sur, Baptisterion, Roma Çağı Anıtsal Giriş (o dönem raporlarda iç kule olarak nitelendirilmiş) ve Kilise içini kapsamıştır.⁹

Bu dönem restorasyon çalışmaları yoğunlukla Takip kapısında yapılmıştır (Res. 3). Bunun nedeni olarak Takip kapısı doğu kulesinde izlenen ayrılma ve doğusunda bulunan dış surların moloz dolgusundaki kopmaların neden olduğu belirtilmiştir.¹⁰

⁸ Baran 1958, 1- 2.

⁹ Baran1963a.

¹⁰ Baran 1963a, 2.

Res. 3: 1963 yılı Takip Kapısı restorasyon çalışmaları sırasında (Baran 1963, lev. 12a).

Bu alanda öncelikle doğu kulede yapılan çalışmalar, kulenin doğu dış cephesinde kurulan ahşap iskele ile başlatılmıştır. Ayrılmanın geniş olduğu noktalarda yapı genelinden daha ince bir iki taş konulduğu günümüzde anlaşılmaktadır. Ayrıca derz ve dolgu araları çimento harcı ile içten ve dıştan taş kullanılarak doldurulmuş ve hareketi önlemek amacı ile uzun demirlerle ayrılan blokları bağlanmışlardır (Res. 4).¹¹ Bu uygulama günümüzde de kullanılmaktadır. O gün için kullanılan demir kenetlerin görüntü olarak beğenilmemesinden kaynaklı kenetler blokların kırılması ile içlerine yerleştirilmiş, ardından üzerleri beyaz çimento ile kapatılmıştır. 2017 yılı çalışmaları içerisinde benzer uygulama Doğu kulesinin batı cephesinde izlenen ayrılma noktalarına yapılmış derzler sağlamlaştırılmış ve enjeksiyon yapılmıştır.¹² Kenetler çelik yivli yine “U” biçiminde yapılmış ancak yapı malzemelerine zarar vermemek, dışarıdan yapının hareketini göstermek ve yapılan müdahalenin anlaşılabilmesi için kenetler görünür şekilde monte edilmiştir (Res. 4).¹³ 1963 yılı müdahalesi raporları incelendiğinde, 1963 ile 2017 yılı arasındaki 54 yıllık zaman içerisinde yapının hareketinin minimum seviyeye getirilmiş olması uygulamanın oldukça başarılı olduğunu göstermektedir.

¹¹ Baran 1963a, 2.

¹² Ahunbay 2009, 92; Zakar - Eyüpgiller 2015, 68.

¹³ Ahunbay 2009, 94; ICOMOS 2003, V.III.III.

Res. 4: Solda Takip Kapısı Doğu Kule Doğu Cephede 1963 yılında yapılan demir kenetler (Baran 1963a, lev.12), sağda ise Takip Kapısı Doğu Kule Batı Cephede 2017 yılında yapılan enjeksiyon ve çelik kenetler (Kazı Arşivi).

Bu alanda 1963 yılında yapılan bir diğer çalışma ise doğu kulenin içinde yıkılmış tonozun tamamlanması ve doğusundaki dış sur duvarlarının dolgu kısmındaki tamamlamadır.¹⁴ 1963 yılı diğer çalışma ise Takip Kapısı iç avlu Roma Çağı Anıtsal girişte yapılmıştır, kısmi tamamlamaların olduğu uygulamalar kapının derzlerinin çimento bazlı karışım ile doldurulması ile tamamlanmıştır. Kilise içindeki çalışmalar ise Baptisterion kemerlerinde tamamlamalar, transept ve apsiste ise duvarların tuğla ile yükseltilmesinden oluşmuştur.¹⁵ Üslup olarak başarılı olan restorasyon uygulamaları, 1930'lu yıllarda Türkiye inşaat sektöründe popüler olan çimento kullanımının bir yansıması¹⁶, 1960'lı yıllarında restorasyon alanında da çimento kullanımı ile görülmektedir. Kullanılan malzeme açısından ise hatalı olan uygulamaların özellikle in-situ yapı elemanlarına temas eden yerlerinin çimento bazlı karışımdan uzaklaştırılması gerekmektedir.¹⁷ 1963 yılı çalışmaları kilisenin ziyaret noktaları ve çevresinde peyzaj çalışmalarını da içermiştir. Kilisenin güneyinde geniş bir yeşillik alan oluşturulmuş ve kiliseye giden yollar yapılmıştır.¹⁸ 1963 yılının restorasyonları içerisinde mezar anıtının üstüne denk gelen alanda beton bir blokaj zemin yapılmış, mermerle kaplanmış üzerine ise kiborion yapısı oturtulmuştur.¹⁹

1963 St. Jean Kilisesi Kiborion ve Çevresi Restorasyon Çalışmaları

Kiborion terimi Grekçe koza, Latince *cibus*, terimlerinden türemiş olmalıdır.²⁰ Kiborion, kiliselerin apsis bölümüne yakın altar kısmının çevresinin dört sütun ve başlığı ile çevreleyen üstü örtülü kısımdır. Kiborion'ların kendi aralarında belirli bir sitil birlikteliği yoktur.²¹ St. Jean Kilisesinin kiborion kısmının yeri tam olarak söylenemese bile, mezar odasının üstüne gelen kısımda bulunan iki adet (Ayasofya kiborion'ununda ki sütunları ile aynı tip olan) sütundan ve dönem kiliseleri dikkate alındığında kiborion yapısının ve altarının günümüzde bulunduğu alana oldukça yakın bir yerde olduğu söylenebilir (Plan. 1).

¹⁴ Baran 1963a, 2.

¹⁵ Baran 1963a, 2.

¹⁶ Özkaban 2007.

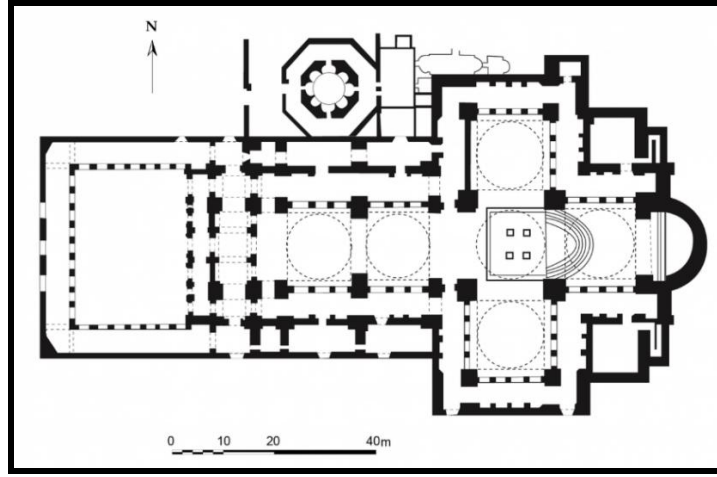
¹⁷ Şener 2013, 613.

¹⁸ Baran 1963b, 1.

¹⁹ Baran 1963a, 1; Baran 1963b, 1.

²⁰ Bogdanovic 2017, 10, 23.

²¹ Mango 2006, 316.

Plan 1: Haç Planlı St. Jean Kilisesi, orta kubbenin altında 4 sütunlu kiborion (Kazı Arşivi).

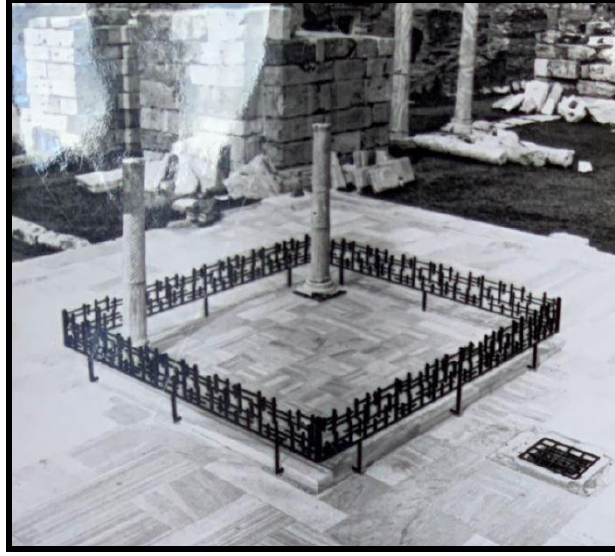
1963 yılı St. Jean Kilisesi ve çevresinde yapılan restorasyon çalışmaları bahar ve kış olmak üzere iki ayrı etapta yapılmıştır. Bu çalışmalar içerisinde mezar alanının üstüne denk gelen alanda, mezar odasının üstünü vurgulayacak beton blokaj yapılmış, mermer ile kaplanmış ve üstüne getirilen kiborion yapısı iki sütun ile belirtilmiştir. Mezar yapısının üstünü belirtmek ve odayı korumak amacı ile öncelikle çimento harcı ile bir platform yapılmış ardından bu platform beyaz mermer bordür ile çevrelenmiş üstü de yine aynı mermer plakalar ile kaplanmıştır. Sonrasında bu alanın üstüne kiborion sütunlarının ikisi konulmuştur (Res. 5).

Res. 5: 1963 yılı Bahar çalışmalarında kaldırılan 2 kiborion sütunu (Baran 1963a, lev. 8).

Bu çalışma raporlarda; “St Jean’ın mezarını örten cyboriumun dört sütunundan ikisi bulunarak yerine dikilmiştir. Bunlar daha önceleri müzeye taşınmış olup 397 ve 398 envanter numaralarında kayıtlı iken tekrar yerlerine götürülüp dikilmiştir.” ifadeleri ile geçmektedir. Sonrasında ise mezar alanının üzerinde dolaşılmasını engellemek için mermer bordürlerin çevresinin kapanması gerektiği düşünülmüştür. Bunun için raporlarda; “Mezar sahası ortasındaki iki sütun dikilmiş olan kısmın çevresinde devamlı bir surette kordon, zincir veya parmaklık yapılması; demir boru dikmeler tavsiye edilebilir veyahut çimento veya sert ağaçtan babalar yapılabilir. Çünkü demir malzeme küfünün mermer platform üzerinde pas veya kir yapmaması düşünülmelidir.” ifadeleri ile yapılması gereken malzeme üzerine

düşünceler öne sürülmüştür. Ancak sonrasında kış dönemi çalışmalarında burası demir ferforje ile kapatılmıştır (Res. 6).

Res. 6: 1963 yılı kış çalışmalarında kaldırılan kiborion çevresine yapılan demir korkuluk (Baran 1963b, lev. 4a)

1970'li yıllarda ise kötü ve modern bir görüntü veren bu ferforje korkuluk kaldırılmıştır. 1963 yılı raporunda²² da olması gereken olarak önerilerden beton ayaklı babalara bağlanan halat ile bu sorun çözülmüştür. 1963 yılında kiborion yapısına dikilen iki sütuna başlıklar sonradan yerleştirilmiş ve müzenin devam ettirdiği çalışmalar ile eksik kısımları kalıpla tamamlanan iki sütun ve başlığın da eklendiği yapı taşıyıcı elemanları daha bütün bir görünüme kavuşmuştur.

Müdahale Sınırları

2019 yılı Ayasuluk Kalesi ve St. Jean Anıtı kiborion Sütununda yapılan restorasyon ve konservasyon çalışmaları müdahale sınırları ilgili tüm tüzük, ilke ve ilgili kanunların incelenmesi ile belirlenmiş, her aşaması belgelendirilip, raporlandırılmıştır.

- Öncelikle tüm restorasyon ve konservasyon çalışmalarında da olması gereken yapısal sorunlar ve bozulmaların teşhisi, varsa öncesinde yapılan müdahalelerin incelenmesi gerekmektedir.²³
- Restorasyon ve konservasyonun tek başına yapılamayacağı ve disiplinler arası çalışmanın ürünü olduğunu bu yüzden uygulama öncesi, sırası ve sonrasında ilgili disiplinlerden uzmanlarla birlikte çalışılması gerektiği unutulmamalıdır.²⁴
- Eserin tarihi bir belge olduğu unutulmamalı, görsel kaygılar gözetilmeden yapılacak müdahaleler bu düşünceye uygun olarak yapılmalıdır. Kiborion sütunu ve başlığı tarihi bir belge olmanın yanında 1963 yılı restorasyonu müdahaleleri, kullanılan malzemeler ve o günün bakış açısını yansıttığı için dönem uygulaması olarak korunmalıdır.²⁵
- Esere yapılacak müdahale, olabildiğince dışarıdan ek malzeme ile sınırlı kalmalı gereksiz tamamlamalar ve geri dönüşü olmayan müdahalelerden kaçınılmalıdır.²⁶

²² Baran 1963a, 3.

²³ ICOMOS 1990, Madde 5; ICOMOS 2013, IV.I.II; ICOMOS 2003, I.VI. – II.

²⁴ Amsterdam 1975, e; ICOMOS 2013, I.I.

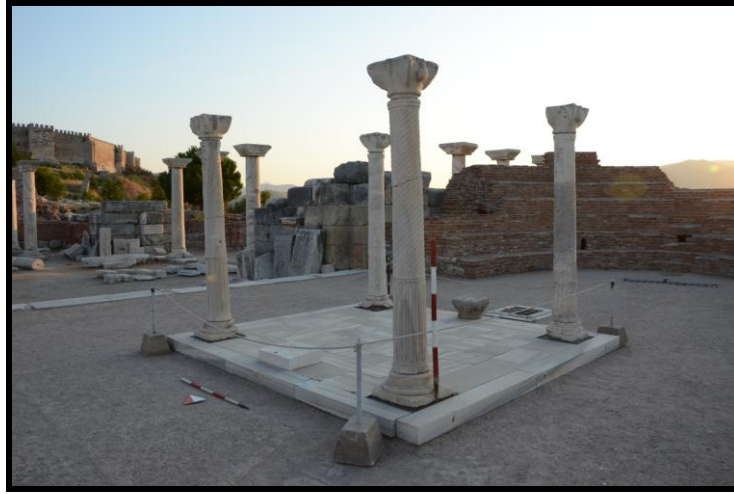
²⁵ Carta Del Restauro 1931, Madde 1; Venedik 1964, Madde 3, 9; Nara Özgünlük Belgesi 1994, Madde 10.

²⁶ Carta Del Restauro 1931, Madde 3; Venedik 1964, Madde 15.

- Yapılan tüm çalışmaların adım adım belgelenmesi, işlemlerin rapor haline getirilmesi ve sonrasında tüm bu çalışmaların yayınlanması ve bu yayınların kolay ulaşılabilir olması gerekmektedir.²⁷
- Acil koruma önlemleri alınırken müdahalenin zorunlu olması ve mümkün olduğunca geri dönüşü olabilecek müdahalelerin tercih edilmemesi gerekmektedir.²⁸
- Tüm bu uygulamalar yapılırken eserin tüm dünyanın ortak kültür mirası olduğu unutulmamalı ve bu bilinçle hareket edilmelidir.²⁹

2019 Yılı Kiborion Güneybatı Sütunu Restorasyon ve Konservasyon Çalışmaları

Birleştirildikleri yerlerden ayrılmış ve en ufak bir dış etkiye maruz kaldığında yıkılacak durumda oldukları tespit edilen St. Jean Kilisesi kiborion güneybatı sütunu ve başlığı, 2019 yılı restorasyon ve konservasyon çalışma programı içerisinde olmamasına rağmen acil onarım çalışmaları kapsamına eklenmiştir (Res. 7).

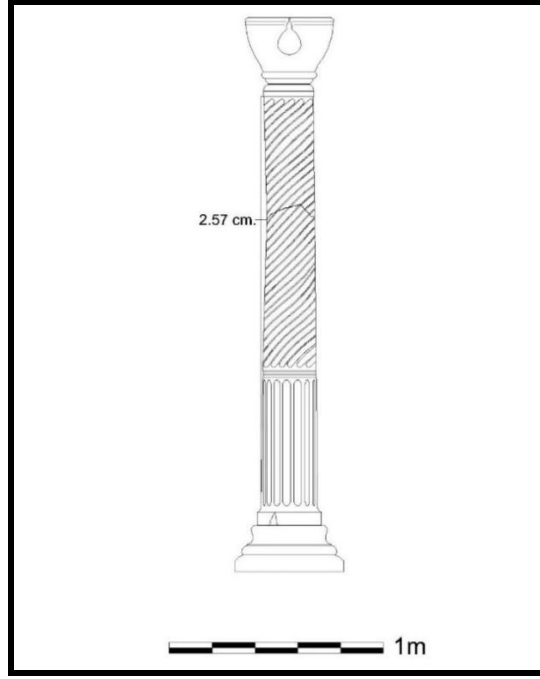
Res. 7: Kiborion güneybatı sütun ve başlığı çalışmalar öncesi görünümü (Kazı Arşivi).

Ayrıca diğer 3 sütun ve başlığı için benzer uygulamalar ile yapılacak çalışmalar ilerleyen sezonların programına eklenmiştir. Sütun gövdesinin üst yarısında ve başlığında yapılan uygulamaların amacı, 1963 yılı dönem restorasyonunu da koruyarak, bozulmaları ve buna neden olan durumları ortadan kaldırarak sütunu ve başlığını olduğu gibi korumak olmuştur. Bu amaçlar doğrultusunda öncelikle 2019 yılı restorasyonlarının bir bölümü bu alana kaydırılmış ve belgeleme işlemleri ile çalışmalar başlatılmıştır (Çiz.1).

²⁷ Carta Del Restauro 1931, Madde 11; Venedik 1964, Madde 16; Amsterdam 1975, f; ICOMOS 2013, V.III.

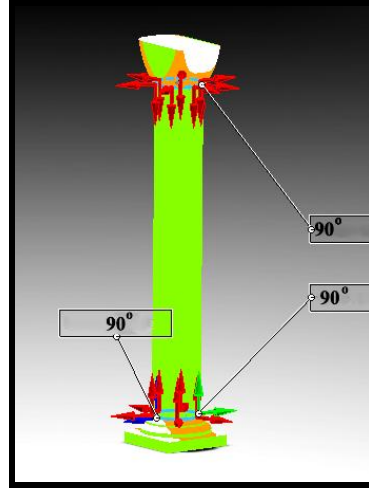
²⁸ ICOMOS 2003, I.VII – III.IV.

²⁹ Nara Özgünlük Belgesi 1994, EK I Madde 4.

Çiz. 1: Kiborion güneybatı sütunu uygulama öncesi rölövesi. (Çiz.: Mimar: İlke Ciritci)

Belgeleme çalışmalarının ardından sütun ve başlık üzerindeki bozulmalar ve yapısal sorunlar belirlenmiştir. Sütun gövdesi ve başlık yüzeylerinde kirlilik görülmektedir. Ayrıca sütun gövdesinin dikey düzleminde üst yarının alt yarından ayrılarak kuzey yönlü kaymasından kaynaklı 3 cm. ye yakın bir açıklık oluşmuştur (Çiz. 1). Sütun ve başlık belgeleme ve teşhis çalışmalarının ardından mevcut ayrılmadan oluşan sapmanın kaide üstünde ve başlığın oturduğu yerde 90°olarak modellenmiştir (Çiz. 2). Teşhis ve belgeleme çalışmaları sonrasında güneybatı sütununun etrafına iskele kurulmuş, sütun ve başlık askıya alınmıştır. Askıya alınan sütun parçası ve başlık birlikte tek seferde kaldırılmıştır (Res. 8).

Çiz. 2: Kiborion güneybatı sütunu uygulama sonrası, mevcut ayrılmaların birleştirilmesinin ardından ideal modeli. (Modelleme: Solidworks - Kazı Arşivi)

Res. 8: Kiborion güneybatı sütun ve başlığı askıya alınırken, çalışmalar sırasında (Kazı Arşivi).

Başlık ve sütun kaldırıldığında, birleşim yerlerinde kullanılan ve 1963 yılında piyasada satılan markası ile anılan polyester esaslı yapıştırıcı “Akemi” kalıntıları ve yoğun oksidasyona uğramış demir dübeller ortaya çıkmıştır. Sütun başlığı ve iki parça halindeki sütun gövdesinin birleştiği alanlarda görülen yoğun yosunlanma³⁰ ve demir dübel üzerinde oluşan korozyonun eseri lekelemesi³¹ bozulmaları görülmüştür. Bu bozulmalar polyester esaslı yapıştırıcının işlevini yitirmesinden kaynaklı oluşan boşluklardan giren yağmur suyu nedenlidir (Res. 9).

Res. 9: Kiborion güneybatı sütun ve başlığı ayrılan noktalarda görülen bozulmalar (Kazı Arşivi).

Öncelikli çalışmalar sütun gövdesini ve başlığı laboratuvar alanına getirerek yüzeyde görülen bozulmaların temizlenmesi ile başlamıştır. Dübellerde kullanılan demirlerin korozyonları mekanik temizlik ile temizlenmiş ardından kimyasallar ile hastalığın stabil hale gelmesi sağlanmıştır. Sonrasında sütun parçası ve sütun başlığının yüzeyinde görülen kirlilik, korozyon izleri, polyester esaslı yapıştırıcı kalıntıları ve yosunlanmalar yine mekanik temizlik ve düşük barlı tazyikli su ile temizlenmiştir (Res. 10).³²

³⁰ *alga*: ICOMOS-ISCS 2008, 67; Öcal - Dal, 2012, 40-41-50.

³¹ *staining*: ICOMOS-ISCS 2008, 47.

³² Baranaydın 2019, 13; Ersen 2011, 6.

Res. 10:Gözeneklendirme, mekanik ve su ile temizleme çalışmaları sırasında (Kazı Arşivi).

Yüzey temizlikleri tamamlanan sütun paçası ve başlıkta bulunan demir dübeller Paraloid B72 ile kaplanmış ve hava ile teması kesilmiştir (Res. 11).

Res. 11:Korozyonu temizlenen demir dübel konsolide edilirken (Kazı Arşivi).

Sütun parçasının kaideye sabit olan parçasının birleştirilen kısmında yine yosunlanma, korozyon izleri, polyester esaslı yapıştırıcı parçaları bulunmaktadır. Ayrıca alt kısımda dübel deliğinin geniş açılmasından kaynaklı hareketi kesmek için dübel yolu açılmış ve kurşun dökülmüştür. 1963 yılında yapılan bu uygulama başarılı olmamış dübel demirinin kısmi bir cephesini doldurduktan sonra dübel yolunu tıkayıp dışarı taşmıştır (Res. 12).

Res. 12:1963 yılı hatalı kurşun sabitleme uygulaması ve işlevini yitirmiş, pul pul olmuş polyester esası yapıstırıcı sütun gövdesi üst yarısı kaldırıldıktan sonraki görünümü (Kazı Arşivi).

Tüm bu maddeler mekanik temizlik ile temizlendikten sonra üç parçada da birleştirilecek yüzeylerde görülen keskin kısımlar gözeneklendirilmiş ve konservasyonu tamamlanan parçalar kiborion yapısının bulunduğu alana getirilmiştir. Sütunun küçük boyutlu olması ve herhangi bir yük taşımayacak olmasına rağmen gerekli hesaplamalar yapılmış ve ilk olarak sütun parçasının üst kısmı kaldırılarak demo işlemi yapılmıştır.³³ Demo işleminin ardından tarihi taş eserlerin birleştirilmesinde kullanılmak üzere epoksi hazırlanmıştır. Gözeneklendirilen alana ve dübel deliği içerisindeki alana boşluk kalmayacak şekilde sürülen epoksi ile parçalar birleştirilmiştir (Res. 13).³⁴

Res. 13: Sütun gövdesi birleştirilmeden önce yüzeye epoksi sürülürken (Kazı Arşivi).

Parçaların birleştirilmesinin ardından epoksinin sertleşme süresinde yüzey alanlarına ahşap destekler konularak el mingeneleri ile parçalar sabitlenmiştir. Epoksinin sertleşme

³³ Ashurst - Dimes 1990, 1; Baranaydın 2019, 18.

³⁴ Baranaydın 2019, 15, 19; Doehne-Clifford 2010, 41-42; Ersen 2011, 10.

sürecinin ardından sütun başlığı için demo yapılmıştır.³⁵ Tarihi taş eserlerin birleştirilmesi için kullanılan epoksinin hazırlanması sonrasında, gözeneklendirilen alana ve dübel deliği içerisindeki alana boşluk kalmayacak şekilde epoksinin sürülmesi ile parçalar birleştirilmiştir (Res. 14).³⁶

Res. 14: Tarihi taş eserlerin birleştirilmesi için kullanılan epoksi yüzeye uygulanırken (Kazı Arşivi).

Birleştirme işleminin ardından, ahşap destekler ile sarılan sütun gövdesi el mingeneleri ile sabitlenmiştir. Bir gün beklenmesinin ardından el mingeneleri kontrollü bir şekilde çıkartılarak çalışmalar tamamlanmıştır (Res. 15).

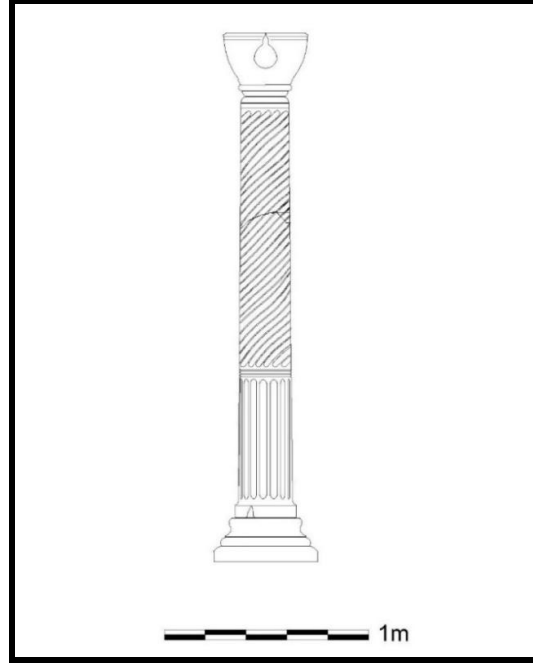
Res. 15: 2019 yılı kiborion güneybatı sütunu konservasyon ve restorasyon çalışmaları sonrası görünümü (Kazı Arşivi).

Sütun gövdesi ve başlığa uygulanan restorasyon ve konservasyon çalışmalarının tamamlanmasının ardından, gövdesinde üst yarısının alt yarısından kopmasından kaynaklı kayma oranları dikey düzlemde tekrar ölçülerek hesaplanmıştır. Hesaplamaların sonucunda ise sütun gövdesinin iki parçasının dikeyde oluşturduğu düzlemin 0 cm. ye yaklaştırıldığı görülmüştür (Çiz. 3).³⁷

³⁵ Ashurst-Dimes 1990, 1; Baranaydın 2019, 18.

³⁶ Baranaydın 2019, 15, 19; Doehne- Clifford 2010, 41-42; Ersen 2011, 10.

³⁷ Ahunbay 2009, 92.

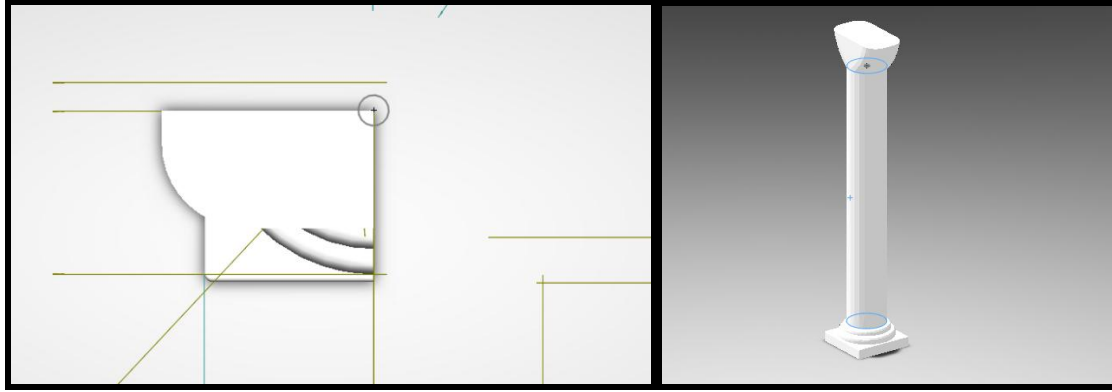

Çiz. 3: Kiborion güneybatı sütunu uygulama sonrası rölövesi. (Çiz.: Mimar İlke Ciritci)

Sonuç ve Değerlendirme

UNESCO'nun 2014 yılında Ephesos ve Birleşenleri olarak Dünya Kültür Mirası Listesi içine aldığı Ayasuluk Tepesi ve St. Jean Kilisesi'nde Kazı ve Restorasyon çalışmalarının tarihi 100. yılına yaklaşmaktadır. Kilisede 1920'li yıllarda başlayan çalışmalar, günümüzde hala devam etmektedir. 1950'li yıllarda St. Jean Kilisesine önce Avusturya Arkeoloji Enstitüsü'nün, sonrasında ise Efes Müze Müdürlüğü'nün yapmış olduğu restorasyonlar Kilise'nin mevcut halini korumaktan çok yapıya anıtsallık katma amacı ile yapılmıştır. 1960'lı yıllarda sistematikleşen koruma düşüncesinden (günümüzde de ne yazık ki aynı çizgide devam etmektedir) uzak uygulamalardır. Bu çalışmada, 1963 yılında restore edilen kiborion sütununa 2019 yılında güncel bir yaklaşımla uygulamalarda bulunulmuş, geçmiş ve günümüz restorasyon anlayışlarını karşılaştırma imkanı ile bazı sonuçlara ulaşılmıştır.

2019 yılı kiborion restorasyon ve konservasyon çalışmalarına öncelikle, 1963 yılı uygulamalarının da bir belge ve dönem eki olduğu bilinci ile yaklaşmıştır. Yapılan müdahalelerin yapıya ve esere bir zarar vermediği görülmüş, detaylı bir restorasyon ve konservasyon projesi hazırlanana kadar, olduğu gibi korunması gerektiği kararlaştırılmıştır (Çiz. 4).

Çiz. 4: Solda kiborion güneybatı sütununun ¼ üstten kesit modeli, sağda kiborion güneybatı sütununun optimize edilmiş birleşim noktalarını gösteren model. (**Modelleme:** Solidworks - Kazı Arşivi)

Uygulama sırasında 1963 yılı restorasyonları bize dönem restorasyon anlayışı ve amacı hakkında bilgiler vermiştir. Belirli bir ödenek ve bu ödeneğin karşılığında beklenen işleri sunan raporlarda, yapılan iş kalemleri ve giderleri detaylı bir şekilde sunulmuştur. Ancak raporlar incelendiğinde raporların şantiye günlüğü gibi hazırlanmadığı, bilimsel bazı detaylarında olduğu görülmüştür. Bazı noktalarda (çalışmalardaki arkeologların da etkisi ile) tespit edilen Kiliseye ait erken evre veya belge-bulguların korunduğu, envanterlendiği ve raporlandırıldığı da görülmektedir. Temelinde inanç turizmi destinasyon alanı yaratılması amaçlanan uygulamalar görsel kaygıların bir ürünü olmuştur. Bu düşünceyi dönem raporları da “Tuğla duvarlar ve taş ayaklar mümkün olduğu kadar daha yüksek tamir edilerek yükseltilmelidir³⁸; sütunların dikilmesi ve tuğla kemerlerin silme seviyesine kadar tamamlanması...”³⁹ gibi ifadeler ile desteklemektedir. Günümüzde de halen görsel kaygı ile yapılan uygulamaların 1960 yılı çalışmaları ile aralarında 60 yıllık bir fark olmasına rağmen devam ettiği görülmektedir. Buna rağmen olduğu gibi koruma anlayışı ile yapılan restorasyon örneklerinin de az da olsa görülmesi ümit vericidir. 2019 yılı restorasyon çalışmaları; kiborion sütununa yapılan güncel uygulamalar ile geçmiş uygulamaların karşılaştırılmasına olanak vermiş ve 56 yıl içerisinde ne gibi farklılıkların ortaya çıktığını göstermiştir. Çalışmalarda esas yaklaşım (tekrar belirtmek gerekirse), eserin haricinde 1963 yılı uygulamalarını da tarihi bir belge olarak görmesidir. Genel olarak 1960’lı yılların uygulamaları, minimum eklenti ile yapılan yapısal onarımlarda başarılı uygulamaları da barındırmaktadır. Bunların içerisinde Takip Kapısı doğu kule, doğu cephede görülen geniş boşluklu çatlağa yapılan demir kenet ve dikiş uygulamasının yapının bütünlüğünün bozulmadan günümüze gelmesinde katkısı yadsınmaz. Ancak kullanılan malzemelerin hatalı olması uzun vadede yapısal sıkıntılara yol açmıştır. Bu durum dönem koşulları ile değerlendirilmelidir (Yani günümüzdeki maddi çıkar üzerinden bilerek kullanılan hatalı malzeme anlayışından uzaktır). Bunu gider raporlarında yazılmış “Dyckerhoff” marka ithal beyaz Alman çimentosu⁴⁰, “Akemi” marka polyester esaslı yapıştırıcının tutarlarından anlamaktayız. 1960’lı yıllardaki doğu kule doğu cephede yapılan güçlendirme çalışmalarının bir benzeri de 2017 yılında Takip Kapısı doğu kule batı cephede yapılmıştır. Temelde aynı olan uygulama eski uygulamadan malzeme seçimi ve minimum müdahale ile ayrılmaktadır. Ayrıca yapı içi dolgu bağlayıcı kayıpları içinde güncel yöntemlerden yararlanılmış, böylece kayıpların optimize edilme kat sayısı eski müdahalelere göre oldukça fazla olmuştur. Yine eski uygulamada kullanılan çimento bazlı karışımların taş dokuya verdiği zararlara yol açmayacak, hidrolik kireç bazlı derz ve dolgu karışımları olması ile de farklıdır. Tüm dünyada inşaat sektörü ve restorasyonlarda taş eserlerin birleştirilmesi için kullanılan, “Akemi” markalı polyester esaslı yapıştırıcı 1952 yılında piyasaya

³⁸ Baran 1963a, 4.

³⁹ Baran 1959, 2.

⁴⁰ Akman 2003, 34.

sürülmüştür. 1963 yılında kiborion restorasyonunda kullanılan bu yapıştırıcının ardından geçen 56 yıl sonra 2019 yılında tamamıyla işlevini yitirdiğini belgelenmiştir (Res. 16). Bu belgenin önemi ise, özellikle turizme açık alanlarda (uygulamaların 40 yılın geçmiş olanlarda) büyük boyutlu taşıyıcı sistemlerde kullanılan bu madde ile yapıştırılan taş eserlerin herhangi ciddi bir durum yaratmadan yapılan tamamlamalarda ayrılmalarından önce müdahale edilmesi gerektiğini göstermektedir. Turizme kapalı alanlarda ise yine çalışanlar için tehlike oluşturabilecek bu yapı malzemeleri, ayrılmaları durumunda ciddi tahribata da uğrayabilirler.

Res. 16: Polyester esaslı yapıştırıcı kabuk gibi dökülmesinin ardından birleşim alanı yosunlanma, kirlilik ve kabuklaşmış yapıştırıcı (Kazı Arşivi).

Bölgede hala yakıt olarak yoğun biçimde kullanılan kömür, yağmurla birlikte özellikle taş eserler üzerinde kirlenmelere ve uzun vadede yüzey bozulmalarına neden olmaktadır.⁴¹ Eğer maddeleştirilecek olunursa, müdahalelerin 60 yıllık süreç içerisinde gösterdiği reaksiyonlar ve uygulamalar için aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

- 1960'lı yıllarda gelişen ve sistematikleşen koruma bilinci Ephesos St. Jean Kilisesi restorasyon uygulamalarını üslup bakımından etkilemiş olsa bile, müdahale kararları bakımından bir katkısı olmamıştır. Bu dönem uygulamaları görsel kaygı güderek anıtsal restorasyonlardan oluşmuştur.
- Çimento bazlı karışımlar taş ve tuğla yapı malzemelerine zarar vermektedirler. Yine parçaları sabitlemek için kullanılan demir dübeller hava temasında ve suya maruz kaldığında oksitlenmektedir. Hatalı malzeme seçimleri yapıda geri dönüşü olmayan bozulmalara neden olmuştur.
- Yapıya müdahaleler sonrası uygulamaların içeriği ile ilgili sadece raporlar ve fotoğraflar üzerinden bilgiler bulunmaktadır. Ancak tekrar yapılan müdahaleler görünmeyen uygulama alanları hakkında da bilgiler sunmaktadır.
- Uygulamalar sırasındaki veriler "Akemi" marka 1952 yılında piyasaya sürülen yapıştırıcının 55 yıl sonucunda işlevini yitirmiş olduğunu göstermiştir. Bu durum polyester esaslı yapıştırıcı ile birleştirilen taş eserlerin 50 yıl sonunda (mümkünse daha erken önlem alınması önerilir) kontrol altına alınması, ayrılma tamamlandığında ise esere tekrar güncel malzeme ve verilerle müdahale edilmesi gerekmektedir.
- Taş eserlerde taşıyıcı ve kalıplarda donatı olarak kullanılan demirlerin, hava ve su ile temasında yüksek miktarda oksitlenmeye uğradığı görülmüştür, bu durumda mümkün ise demir malzeme çelik ya da fiber malzeme ile değiştirilmelidir. Mümkün değil ise

⁴¹ Küçükkaya 2004.

demir konserve edilmeli, korozyon stabilize edilmeli ve konsolide edilip hava ile teması kesilmelidir.

- Dönem uygulamaları herhangi bir proje, kurul, ilgili yasa, tüzük veya ilkeye bağlı kalmayarak, yetkili bilim heyetinin toplantıları sonucu yapılmıştır. Bu durum Dünya Kültür Ortak Mirası olan eserler için uygun olmayan keyfi müdahalelerin önünü açan uygulamalara neden olmuştur.
- Projesiz ve keyfi restorasyon uygulamaları, eserlerin in-situ alanlarının görülmesini engellemiştir. Bu durum yine arkeolojik verilerin sonraki çalışmalarda alınmasını oldukça zorlaştırmış, hatalı ve eksik uygulamalar yapıların üzerinde yanıltıcı görünümler yaratmıştır.
- Tüm sonuçların yanında günümüze ulaşamayacak durumda olan yapı bölümlerine dönemin imkânları ile müdahalelerin yapılması, yapıların günümüze ulaşması gibi olumlu sonuçları da doğurmuştur.

Kaynakça

Ahunbay, Z. 2009, *Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon*. İstanbul.

Akman M. S. 2003, “Yapı Malzemelerinin Tarihsel Gelişimi”, *Türkiye Mühendislik Haberleri* 426, 30-36.

Amsterdam Bildirgesi 1975, Erişim Tarihi: 09.01.2020

URL 1 http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0458320001536681780.pdf

Ashurst, J. - Dimes, F. G. 1990, *Conservation Of Building And Decorative Stone*, New York.

Baran, M. 1958, *Selçuk-St.Jean Kilisesi Restorasyonu Beş Yıllık Çalışma Programı*, İzmir.

Baran, M. 1959, *Selçuk-St. Jean Restorasyonu 1959 Yılı Çalışmaları*, İzmir.

Baran, M. 1961, *St. John Kilisesi Restorasyonu Batı Türkiye, Bahar Dönemi Çalışmaları*, İzmir.

Baran, M. 1963a, *St. Jean Kilisesi 1963 İlkbahar Çalışmaları*, İzmir.

Baran, M. 1963b, *1963 Kış Dönemi St. Jean Anıtı Çalışmaları*, İzmir.

Baranaydın, F. 2019, “Ayasuluk Tepesi ve St. Jean Anıtı 2017 Yılı Çalışmaları Işığında Taş Eser Restorasyon ve Konservasyon Uygulamaları”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi (Yedi)* 21, 11-20.

Bogdanovic, J. 2017, *The Framing of Sacred Space: The Canopy and the Byzantine Church*, New York.

Büyükkolancı, M. 1997, “Ayasuluk Tepesi (Eski Efes) 1996 Yılı Kazıları”, *MKK VIII*, İzmir, 69-83.

Büyükkolancı, M. 2014, *Aziz Yuhanna St. Jean (Aziz Yuhanna) Hac Kilisesi ve Ayasuluk Kalesi*, İzmir.

Büyükkolancı, M. 2001, *St. Jean, hayatı ve anıtı*, İzmir.

Carta Del Restauro 1931, Erişim Tarihi: 09.01.2020

URL 2 http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0660878001536681682.pdf

Doehne, E. - Clifford, A. P. 2010, *Stone conservation, an overview of currentreseach*, Los Angeles.

Erdemgil, S. - Büyükkolancı, M. 1997, “Jüngste Archaologische Nachweise für Aleste Geschichte von Ephesos”, F. Hueber (eds.), *Ephesos Gebaute Geschichte*. Mainz, 26-28.

Erdemgil, S. -Büyükkolancı, M. 1991, “1990 yılı Efes Ayasuluk Tepesi Prehistorik Kazısı”, *KST XIII/II*, Ankara, 265-283.

Ersen, A. 2011, “Taş korumada son 20 yıldaki gelişmeler ve yenilikler”, *Restorasyon ve Konservasyon Çalışmaları Dergisi X*, 3-19.

ICOMOS 1990, *Arkeolojik Mirasın Korunması ve Yönetimi Tüzüğü*, Erişim Tarihi: 09.01.2020

URL 3 http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0574229001536913919.pdf

ICOMOS 2003, *Mimari Mirasın Analizi, Korunması ve Strüktürel Restorasyonu İçin İlkeler*, Erişim Tarihi: 09.01.2020

URL 4 http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0033791001536913477.pdf

ICOMOS 2013, *ICOMOS Türkiye Mimari Mirası Koruma Bildirgesi*, Erişim Tarihi: 09.01.2020 URL 5

http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0784192001542192602.pdf

ICOMOS-ISCS 2008, *Illustrated Glossary On Stone Deterioration Patterns*, Erişim tarihi: 09.01.2020 URL 6

https://www.icomos.org/publications/monuments_and_sites/15/pdf/Monuments_and_Sites_15_ISCS_Glossary_Stone.pdf

Küçükaya, A. 2004, *Taşların Bozulma Nedenleri ve Koruma Yöntemleri*, İstanbul.

Külzer, A. 2011, “Bizans Dönemi Ephesos’u: Tarihine Bir Genel Bakış”, F.Daim, -Ladstatter, S. (eds.), İstanbul, 29-46.

Ladstatter, S. 2011, “Büyük Bir Antik Kentin Tarihinde Son Sayfa” F. Daim, -Ladstatter, S. (eds.), İstanbul, 1-28.

Llyod, S. 2000, *Türkiyenin Tarihi- Bir Gezginin Gözüyle Anadolu Uygarlıkları*, Ankara.

Mango, C. 2006, *Bizans Mimarisi*, Ankara.

Morrisson, C. 2014, *Bizans Dünyası*, İstanbul.

Nara Özgünlük Belgesi 1994 Erişim Tarihi: 09.01.2020

URL 7 http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0756646001536913861.pdf

Öcal, A. D. - Dal, M. 2012, *Doğal Taşlardaki Bozulmalar*, İstanbul.

Özkaban F. 2007, “Korumada Güncel Bir Teknolojik Sorun: Betonarmenin Mirası”, *Mimarlık* 338, 36-40.

Prokopios 1994, *Iustinianus Döneminde Yapılar: Birinci Kitap*, İstanbul.

Scherer, P. 2000, *Efes Rehberi*, İstanbul.

Sotirou, G. A. 1924, *Efes'teki John Theologian Bizans Kilisesi Kazıları*, Atina.

Şener, Y. S. 2013, “Arkeolojik Alanda yapı Malzemelerinin Korunması: Temel Yaklaşımlar, Yöntem Ve Uygulama Biçimleri” G. Kökdemir (ed.), *Orhan Bingöl'e 67. Yaş Armağanı*, Ankara, 611-624.

Venedik Tüzüğü 1964, Erişim Tarihi: 09.01.2020

URL 8 http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0243603001536681730.pdf

Zakar, L. - Eyüpgiller, K. K. 2015, *Mimari Restorasyon ve Koruma Teknik Yöntemleri*, İstanbul.